

SZLOVÁK REFORMÁTUSOK A 17-18. SZÁZADBAN

A reformációval, ill. annak történetével kapcsolatban a múlt századokban több, de csak nagyon kevés igaz nézet terjedt el. Ilyen állítás az is, amely a reformáció egyik vagy másik irányát valamilyen nemzetiséggel akarja összekapcsolni. Tekintettel arra, hogy Magyarország területén a reformátusok többsége magyar nyelvű, az ágostai hitvallású evangélikusok zöme azonban szlovák vagy német nemzetiségű volt, már a reformáció korában kialakult a mindkét irányzat, ill. egyház etnikai determináltságára vonatkozó elképzelés. Ez később a komoly egyháztörténeti és történelmi művekben is megjelent. A szerzők ugyanakkor olyan modern elveket vallottak munkáikban, mint a nacionalizmus vagy a magyarosítás, és keresték ezeket a 16-17. századi református-evangélikus viszonyokban. Így a szlovák történészek szerint a kálvini reformáció csak erőszakosan, a földesúri jogok alapján terjedt a szlovák evangélikusok között, és a református egyház „magyarosította” a szlovák ajkú nemeseket stb.¹ Ugyanígy a magyar történészek is keresték a kálvinizmus elfogadásának nemzeti vagy nemzetiségi okait, ill. a szlovák reformátusokat csak elszlovákosodott magyaroknak tartották.²

Itt hangsúlyozni kell legalább azt, hogy mind a kálvinizmus, mind a lutheranizmus a reformáció univerzális irányzatait képviselik, és amelyek majdnem egész Nyugat- és Közép-Európában elterjedtek. Az is igaz, hogy a kálvini reformáció a szlovákoknál az ún. második reformációt képviselte, amely a már előtte lutheri szellemben reformált területeket hódította meg. Ez a folyamat kétségkívül ugyanolyan spontán, erőszakmentes volt, mint a lutheri tanítás elfogadása.

Így a kálvinizmus elterjedésének akadályát nem a nemzetiségi okokban kell keresni, hanem azokban a körülményekben, amelyek gátat vetettek a második reformáció előrenyomulásának. Ilyen gátat alkotott a Tiszáninneri Kerület nyugati határán az öt ágostai hitvallású, szabad királyi városi esperesség, amely a vidéki gyülekezetek vallási életét is ellenőrizte. Ez megállította a kálvinizmust Sáros vármegyében, és nem engedte tovább Szepes vármegye területére. Így a kálvinizmus a tizenhárom felső-magyarországi vármegyéből részben vagy teljesen csak tizenegy területén honosodott meg (Abaúj, Zemplén, Ung, Bereg, Borsod, Heves, Gömör, Szabolcs,

¹ Pld. VARSÍK, Branislav: *Vznik a vývin slovenských kalvínov na východnom Slovensku*. In: *Historický časopis*, roč. 39, 1991, 2, 129-148. l.

² Hasonlóan vannak, akik a mai magyar és szlovák görög katolikusokat elmagyarosodott, ill. elszlovákosodott ruszinoknak tartják.

Szatmár, Ugocsa és Torna). Háromban ezek közül nagyobb vagy kisebb számú szlovák lakosság élt, amely szintén elsajátította Kálvin János tanítását.³

Ebben a tekintetben megjegyezhető, hogy a kálvinizmus a korabeli Magyarországon más nemzetiségekre is hatott, és a Dunántúlon, Baranya vármegye területén több szlovén református gyülekezet jött létre.⁴ Ugyanakkor még a 18. században is éltek szlovén reformátusok a Dráva és a Száva között.⁵ Más nemzetiségűek között a kálvinizmus a földesúri jog alapján terjedt el. Így a 17. század első felében, rendszerint az erdélyi fejedelmek kezdeményezésére, az ortodox románok között gyakorolták a missziós tevékenységet a református prédikátorok. Így jöttek létre a román református gyülekezetek Fogaras, Bihar és Záránd vármegyében.⁶ Természetesen ezeknek az egyházaknak a többsége az ellenreformáció alatt megszűnt.

Hasonló módon jöttek létre a ruszin református gyülekezetek a Rákócziak kezdeményezéséből a munkácsi uradalomban, s valószínűleg a Drugethek akaratából a homonnai uradalomban, Zemplén vármegyében. Természetesen az ortodox lakosság nem ösztönöz azonosulhatott a kálvinizmussal, amelyet idegen vallásként fogadott, és az első alkalommal, az ellenreformáció idején visszajött régi egyházához. Ezeknek a ruszin református parókiáknak az állapotát ugyanis jól mutatják a megmaradt egyházlátogatási jegyzőkönyvek.

Valószínűleg már a századfordulón ezekben a „református” ruszin falvakban a még református templomokat azok az ortodox hívők használták, akik elutasították a prédikátorokat. Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek ugyanis több helyen arról írnak, hogy „a templom tele van orosz zászlókkal és bálványokkal”.⁷ Néhol, mint pl. Izbugyahosszúmezőn, még meg is támadták, sőt meg is ölték a református lelkészt.⁸

Valószínű, hogy eredetileg több ilyen ruszin vagy félruszin (szlovák-ruszin) gyülekezet volt a homonnai uradalomban, s többségük már a Drugeth György áttérése után megszűnt. Az uradalom területén mind a ruszin, mind a szlovák gyülekezetek többnyire már a 17. század első felében rekatolizáltak. Ez azonban nem egyszer erőszakosan történt, mint Lyubissén, ahol 1652-ben nem állt már a templom, mert a zsoldosok felgyújtották, és csak a templomi tárgyakat őrizte meg a prédikátor.⁹

A szlovák református gyülekezetek

Annak ellenére, hogy a szlovák református gyülekezetek többsége túlexponált fekvése miatt és más okokból a rekatolizálás alatt megszűnt, voltak, akik túléltek a kedvezőtlen korszakot, és a 18. század végéig maradtak meg vagy máig is léteznek. Természetesen a 16. század végén és a következő század elején lényegesen nagyobb számban léteztek a szlovák református gyülekezetek.

³ Gömör vármegye északi részén élő szlovákok a bányavárosi lutheri egyházak hatáskörében maradtak.

⁴ LAMPE, Adolf: *Historia Ecclesiae Reformatae*. Utrecht, 1728.

⁵ CSÁJI, Pál: *Rákóczi András 1752. évi szlovák zsoldárfordítása XVII-XVIII. századi szlovák, cseh egyházpoltikának keretében*. Budapest 1954. Rkp. Sárospataki Református Kollégium Könyvtára, s. 10.

⁶ TAMÁS, Edit (ed.): *Erdély és Patak fejedelemszönya, Lórántffy Zsuzsanna I.* Sárospatak: Sárospataki Rákóczi Múzeum 2000. CSÁJI, Pál: i. m., 10. l.

⁷ DIENES Dénes (ed.): *Református egyház-látogatási jegyzőkönyvek 16-17. század*, Osiris, Budapest., 2001., s. 256.

⁸ Uo., 257-258. l.

⁹ Uo., 254. l.

A Tiszáninneni Református Egyházkerület három esperességében néhány tucat szlovák református gyülekezet létezett. Ezek etnikai jellegét nem mindig lehet tisztázni,¹⁰ feltételezhető viszont, hogy a szlovák reformátusok a 17. század elején a következő községekben éltek:

Az abaúji (kassavölgyi) esperességben hat anyaegyházban s nagyjából azok leányegyházaiban: Pethőszinnye (Magyarbőd, Alsó és Felső Kemence, Gyurgyóska és Nádasd), Rozgony (Benyék), Vajkócz (Királynép és Haraszt), Felső Ócsva (Rás), Beszter (Zdoba, Lengyelfalva) és Kassaujfalu. Az ungi esperességben (köztük vegyes, szlovák-magyar is): Nagyszeretva (Kisszeretva, Pályin, Kráska), Szobránc (Nagyreviscse, Ruszkócz, Jeszenő), Ganajna (Sárosreviscse, Józsa) és Vinna (Tarna, Kaluzsa, Kuszín, Klokocsó) Ung vármegyében; Buttká (Szelepka, Dubróka, Kamonya), Nagymihály (Lasztomér, Mocsár, Topolány, Petrócz, Csecsehó, Kisverbócz, Nagyzalacka, Kiszalaczká, Sztrajnyán, Gézsény), Sztára (Krivostyán, Ordasfalva, Nátáfalva, Sztankócz), Alsókörtvélyes (Rákócz, Leszna), Zemplénmátyás (Tavarna) és Zsalobina (Jeszenőcz, Petrócz) Zemplén vármegyében.¹¹ Valószínűleg – legalább részben – élt szlovák lakosság még ezekben, a már említett „ruszin” gyülekezetekben is: Lyubisse (Alsó és Felső Ladiskócz, Koskócz, Hankócz, Dedasó, Tót Almád, Tót Kriva), Göröginye (Tót Volova, Karna, Vitézvágás, Szopkócz, Baskócz), Jenkócz (Lukasócz, Pakosztó), Mogyorós (Topolyóka, Hegedűfalva, Stefanócz), Izbugya Hosszúmező (Hrabócz, Alsó Zbojna, Homonna Bresztó) és Udva (Rovna, Velyopolye, Adidócz, Papina, Felső-Körtvélyes).¹² Szlovák hívők éltek Huszák ungvári leányegyházban is. Ugyanígy szlovák reformátusok laktak a 17. század közepéig Pazdicson és leányegyházaiban (Sámogy, Krasznócz, Mocsár, Szuha, Lask).¹³ A zempléni esperesség területén a szlovák reformátusok a következő egyházakban éltek: Kozma (Kolbása), Szilvás, Kis Azar (Nagy Azar), Magyar Izsép (Cselej), Tőketerebes (Parics, Nagy Ruszka, Hardicsa), Miglész, Gálszécs (Kohány, Gerenda, Dargó, Bacsókó, Kereplye, Sztankócz, Visnyó, Zebegnyő, Kincses, Albin, Techna, Parnó), Szécspolyánka és Varannó.¹⁴

Az említett egyházakon kívül (az egyházlátogatási jegyzőkönyvek alapján) más községekben is léteztek a szlovák reformátusok: Nagy Domása,¹⁵ Bánócz, Bező, Málcza, Fűzesér és Vámoslucska.¹⁶ A homonnai gyülekezetben és leányegyházaiban is éltek szlovák reformátusok,¹⁷ és a több mint huszonöt sárosi anyaegyház mind-egyikében is: Szent Mihály, Ásgút, Kende, Sebes, Ternye, Komlós-Keresztes, Szent Péter, Tót Solymos, Tölgyszék, Szedikert, Deméte, Somos, Balpataka, Budamér,

¹⁰ Nemzetiségi viszonyok a mai Kelet-Szlovákia területén a 17. században sok helyen nem egyeztek meg a mai állapottal, amire több helytörténeti kutatás figyelmeztet (Nagymihály, Szobránc, Gálszécs és Tőketerebes környéke). Akkor a mai állapothoz képest főleg az etnikai határ közelében, inkább északon volt jelen a magyar lakosság. Ezek a viszonyok nagyjából csak a szatmári béke utáni korszakban változtak meg, s akkor a (magyar) nyelvszigetek is megszűntek, pl. Sáros vármegyében.

¹¹ E három parókia alatt lévő gyülekezetek valószínűleg lutheránusok voltak.

¹² DIENES, Dénes (ed.): *Református egyház-látogatási jegyzőkönyvek 16.-17. század.*

¹³ HÖRK, József: *A Sáros-zempléni ev. esperesség története.* Kassa 1885, s. 353-354. l.

¹⁴ DIENES, Dénes (Ed.): *Református egyház-látogatási jegyzőkönyvek 16.-17. század.*

¹⁵ Egyes források szerint evangélikusok éltek a faluban.

¹⁶ KIRÁLY, Péter: *A kelet-szlovák nyelvjárás nyomtatott emlékei.* Budapest: Akadémiai kiadó, 1953, 29-30. l.

¹⁷ S így még hiányzó a legrégebbi vizitációkban.

Kapy, Somos Újfalu, Lapispatak, Sóvár, Finta, Cselfalva és Nagy Sáros, Mocsár-mány, Enyiczke, Nagy Szilvás, Komlós stb, és ezek leányházai.¹⁸ Természetesen a két Szepes megyei gyülekezetben, Márkusfalván és Batizfalván is nagyrészt szlovák hívők éltek.

Így a 17. század első felében a mai Kelet-Szlovákia területén mindösszesen százötven szlovák református gyülekezetéről lehet szó. Ha azt is számításba vesszük, hogy e falvak egy részét a magyarok és a ruszinok lakták, állíthatjuk, hogy az ellen-reformáció elterjedése előtt több mint száz községi és mezővárosi gyülekezetben éltek a szlovák reformátusok.

Ez a szám azonban a rekatolizálás folyamán, a 17. század utolsó, és a következő század első harmadában nagyon jelentősen csökkent, s így a 18. század második felében mindössze 33 szlovák református gyülekezet létezett a három tiszáninneni esperesség fennhatósága alatt.

Az abaúji esperesség területén a 18. század végén a következő szlovák anya- és leányegyházak léteztek: Vajkócz (Királynép, Haraszt), Beszter (Alsó- és Felső Olcsvár, Lengyelfalva, Zdoba), Alsó Kemencze (Felső Kemencze, Csákány) és Pethőszinnye.¹⁹ A zempléni esperességben ezekben a gyülekezetekben éltek a szlovák reformátusok: Gálszécs (Kohány, Gerenda), Miglész (Nagy Ruszka, Vécse) és Tőketerebes (Hardicsa).²⁰ Az ungi esperesség keretében, Zemplén vármegye területén Málcán, Bánóczon, Tussán, Fűzesérben, Szalókon és Rákóczon, Ung vármegyében Vámoslucskán (Gézsény leányegyházzal), Vojkafalván, Nagyszeretván, Pályin és Jenkóczon (Pinkócz leányegyházzal) működtek a szlovák református gyülekezetek.²¹

Sajnos részletesebb adatok a szlovák református gyülekezetekről csak az ungi esperességből maradtak meg. Ezekből is kitűnik, hogy a szlovák anyaegyházak és filialisaik száma akkor is állandóan csökkent. Még a 18. század közepén, 1752-ben az esperesség ún. szlovák részét nyolc anya- és tizenkét leányegyház alkotta: Tussa (Tussaujfalu), Bánócz, Fűzessér (Lasztómér), Málca (Petrik, Márk, Kácsánd, Falkus), Abara (Mészpest), Vámoslucska (Zavadka, Gézsény), Nagy Szeretva (Kis Szeretva, Pályin), Bező (Záhor).²² 1762-ben azonban már csak négy anyaegyház volt a szlovák részen: Málca, Bánócz, Tussa és Vámoslucska.²³ A következő évben, 1763-ban hét gyülekezet (anyaegyház) képviselte az esperesség szlovák részét: Nagy Szeretva, Vámoslucska, Fűzessér, Bánócz, Tussa, Rákócz és Málca.²⁴

A fent említett adatokból kitűnik, hogy a szlovák gyülekezetek száma egy század alatt legalább harmadára csökkent. Így a szlovák egyházak vesztesége arányai-ban jelentősen nagyobb volt, mint az egész Tiszáninneni Kerületnek. Ennek okát a terület társadalmi, gazdasági, demográfiai és etnikai fejlődésében kell keresni. Még a 17. században megszűnt a felső-zempléni (főleg a homonnai uradalomban) és a sárosi református gyülekezetek többsége. További jelentősebb veszteséget a zempléni

¹⁸ Lehetséges viszont, hogy némelyeket csak a nemesek s szolgaszemélyzetük alkották.

¹⁹ TIREL Sárospatak, R. A. III. 3/14: Az abaúji esperesség egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1800-1823.

²⁰ DIENES, Dénes (ed.): *A Zempléni Református Egyházmege összeírása 1782*. Sárospatak, 2003.

²¹ TIREL Sárospatak, K. gg. IV. 5: Liber Ecclesiae seu Matricula Dioecesis Ungensis, confecta et conscripta Anno MDCXVIII seniore Petro Zombori... (1616-1772).

²² KIRÁLY, Péter: i. m., 31. l.

²³ TIREL Sárospatak, K. gg. IV. 5: Liber Ecclesiae seu Matricula Dioecesis Ungensis.

²⁴ KIRÁLY, Péter: i. m., 31. l.

református-evangélikus unió felszámolása jelentette, mivel utána több református egyház is átkerült a Sáros és Zemplén megyei á. h. evangélikus esperességbe. Nem elhanyagolható tény az, hogy a felső-zempléni, abaúji és ungi gyülekezetek többsége kis létszámmal és viszonylag sok leányegyházzal rendelkezett, minek folytán sokkal nagyobb veszélynek voltak kitéve a rekatolizálás folyamán az esetleges népességfogyás vonatkozásában. Ez pedig a 18. század elején bekövetkezett, először a nagy pestisjárvány után, s később, a következő évtizedekben, az újratelepítés alatt. Így a 18. század első felében a Tiszáninneni Kerület északi sávjának gyülekezetei elnéptelenedtek, s utána meg is szűntek. A hamarosan bekövetkezett újratelepítési hullám egyik oldalon magával ragadta a maradék reformátusok százait, akik a déli falvakban kerestek jobb életkörülményeket, másik oldalon viszont a római vagy görög katolikus lakosság tömegeit hozta a még nemrégben református vidékekre. Természetesen a katolikus plébániák ezekben az elnéptelenedett falvakban gyorsan asszimilálták a megmaradt kálvinista lakosokat. Nyilvánvaló, hogy ezen okok mellett a szlovák gyülekezetek megszűnésében nem kis szerepet játszott az erőszakos rekatolizáció is, amelyet gyakran a helyi földesurak indítottak (Vásárhely, Lazony, Nagy és Kis Csebb, Buttká, stb.).

Ezek a tények világosan bizonyítják, hogy a szlovák református gyülekezetek nagy részének rekatolizálását, ill. megszűnését azok az objektív tényezők okozták, amelyeket a terület különös adottságai determináltak. A szlovák gyülekezetek csökkenését tehát így semmiképpen nem okozta az egyházkerület vezetése, a református földesurak közömbössége vagy netalán a magyarosítás, ahogy a szlovák egyháztörténészek és a történészek állították.²⁵

A szlovák reformátusok

Az eddig felsorolt adatok alapján állítható, hogy a kálvini reformáció a 16. század végéig viszonylag nagy területen terjedt el ott is, ahol többségében szlovákok laktak. A szlovák református hívők száma akkor biztosan magasan túlhaladta azt a 8-10 ezer lelket, mint amennyire a 18. század közepére becsülték.²⁶ Az összes vagy majdnem az összes szlovák református abban az időben a Tiszáninneni Kerület zempléni, abaúji, ungi és sárosi esperességében élt. Viszonylag nagy számuk ellenére azonban a szlovák reformátusok mindenütt, talán csak a sárosi esperesség kivételével, kisebbséget alkottak, és együtt éltek a magyar kálvinistákkal. Mivel az esperességi központok és a nagyobb mezővárosok magyar etnikai területen voltak, természetes, hogy az egyház-igazgatási egységek élén magyar prédikátorok álltak. Emellett a református mágnások és nemesek is magyarul beszéltek a szlovák etnikai területen is. Ebből a szlovák református gyülekezetek más sajátosságai is következnek.

A prédikátorokat nagymértékben anyagilag támogatták a földesurak, akiknek, mint a gyülekezetek patrónusainak, a következő időszakokban is nagy befolyásuk volt az egyházi életre, és következésképpen saját vallási szükségleteik kielégítését várták. Így a lelkészek elsősorban a földesúr és nemegyszer más nemesek számára magyarul prédikáltak. Ugyanakkor a 17. században, amikor a magyar nyelv a Habsburg-ellenes felkelések idején az „ország nyelvévé” vált, több községben vegyes,

²⁵ VARSÍK, Branislav: *Vzrůst a vývin slovenských kalvínov na východnom Slovensku*. In: Historický časopis 1991, 2, 144. l.

²⁶ KIRÁLY, Péter: i. m., 32. l.

szlovák-magyar lakosság élt. Ebből következik, hogy a szlovák református egyházak többsége már elejétől fogva a szlovák és magyar nyelvet is beszélő prédikátorokkal rendelkezett, akik mindkét nyelven tartották az istentiszteleteket.

Sajátos helyzet a felső-zemléni mezővárosokban alakult ki, Nagymihályban, Gálszécsen, Tőketerebesen, Varannón és valószínűleg Homonnán is, ahol több okból két prédikátor működött: a magyar lelkész és a szlovák káplán. A lelkész rendszerint az uraságnak, a nemeseknek és a magyar polgároknak prédikált, a káplán a leányegyházakban és a városok szlovák lakosságának szolgált. Nyilvánvaló, hogy a hívők számát tekintve sokkal több kötelessége volt a szlovák káplánnak, ugyanakkor a magyar lelkész jóval nagyobb bevételekkel rendelkezett. Ez a vagyoni egyenlőtlenség nem nemzetiségi alapon állt, és nemcsak a szlovák-magyar református gyülekezetekre volt jellemző, hiszen ugyanolyan helyzetben voltak a királyi városokban a német evangélikus parochusok a szlovák, ill. magyar lelkészekhez képest.²⁷

Így a szlovák reformátusok létezését elejétől fogva a magyar hívőkkel való együttélés jellemezte nemcsak az esperességeken belül, hanem gyakran az egyes gyülekezetekben is. Természetesen az ilyenfajta együttélés nem lehetett mindig problémamentes. A vegyes mezővárosi gyülekezetekben sok konfliktus a vagyoni egyenlőtlenségből eredt, amikor a magyar lelkész több leányegyházból kapott jövedelmet, viszont azokban a szlovák káplán prédikált. Varannón kívül, ahol ennek a konfliktusnak más okai is voltak (a református-evangélikus ellentét alapján), Gálszécsen is előfordultak hasonló összetűzések. A 17. század közepén a szlovák káplán nem volt hajlandó kijárni az egyes leányegyházakba az alacsony jövedelem miatt, amit a főpredikátor úgy igyekezett kiegyensúlyozni, hogy saját földjeinek egy részét adta nekik használatba.²⁸

A szlovák egyházak további gyakori problémái összefüggtek a szlovák istentiszteletekkel. Ugyanis több prédikátor nem volt hajlandó vagy képes elfogadható szinten prédikálni szlovák nyelven. Már a 17. század első felében (1641) elutasították a gerendai hívők a gálszécsi lelkészt, és a szlovák káplánt kérték szolgálatra. Mivel a parochus nem tudott szlovákul, a tussai prédikátort követelték.²⁹ Ahogy azt több más adat is mutatja, a leányegyházak elhanyagolása nem is annyira a nyelvi nehézségekkel volt összefüggésben, hanem inkább azzal, hogy mind a magyar lelkész, mind a szlovák káplán biztonsági okokból nem volt hajlandó a zavaros időkben kimenni a városból. Erre az a tény is mutat, hogy a gálszécsi gyülekezetben a szlovák káplánnak is problémát okozott a leányegyházak látogatása.³⁰

Jóval több adat ezekről a problémákról a 18. századból maradt meg. 1717-ben még a szlovákot nem beszélő prédikátorukra panaszkodtak a vinnai lakosok.³¹ Néhány év múlva, 1724-ben követelték a legalább hetente egyszeri szlovák imát Bezőn. Az 1740-es években szlovák lelkészt is akartak, ezt viszont elutasította a záho-

²⁷ Az evangélikus gyülekezetek Lőcsén, Bártfán és Kisszebenben német és szlovák részből álltak, Kassán és Eperjesen magyar rész is alkotta, mindenhol azonban a német lelkészek igazgatták.

²⁸ DIENES, Dénes: *Zemléni vizitációk*. Sárospatak : Sárospataki Református Kollégium, 2008, 213. l.

²⁹ Uo., 136. l.

³⁰ Uo., 198. l.

³¹ VARSIK, Branislav: i. m., 134. l.

ri leányegyház.³² A század közepén, 1751-ben azonban az egész anyaegyház, filiálisával együtt, már az esperesség szlovák kerületébe tartozott.³³

A század második felében több panasz is született az egyik vagy másik nyelv használatára vagy mellőzésére vonatkozóan. Például 1758-ban a nagyszeretvai lelkész panaszkodott, hogy az ifjúság a temetéseken mind a szlovák, mind a magyar énekeket éneklí, de nem részletezte, hogy melyik énekléssel volt a gond.³⁴ 1762-ben panaszkodtak a hívők a tussai lelkészre, aki hétköznapi elhagyta a szlovák imát. Az esperesnek, aki három napra elrendelte a szlovák imát, azt állította, hogy felesleges, a hívők úgysem járnak ezekre az alkalmakra.³⁵ A következő évben a málcái jobbágyok azt vallották, hogy a lelkész egy magyar család miatt vasárnap magyarul is prédikált.³⁶ Akkor azonban mindössze négy szlovák parasztcsalád élt a faluban, s valószínű, hogy az egy magyar család a földesúr volt, akinek a református gyülekezet megmaradását köszönhetette a katolikus községben.³⁷

A két nyelv egyenlőten használatából adódó panaszoknak vagy vitáknak többnyire objektív okai voltak, ilyen volt a lelkészhiány. A mindkét nyelvet beszélő prédikátorok viszonylag kevesen voltak. Amellett több helyen ugyanúgy jól kellett tudni szlovákul és magyarul. Voltak viszont olyan lelkészek, akik nem tudtak magyarul, mint pl. a málcái lelkész és a szlovák liturgikus könyvek szerzője, Jessenius György.³⁸ A szlovák gyülekezetek anyagi helyzete is komoly problémákat okozott. A szlovák anyaegyházak többsége nagyon szegény volt, s ezért a szlovák református lelkészek, tanulmányaik után, gazdagabb gyülekezeteket kerestek.³⁹

Ezek s más viszálykodások a szlovák nyelv templomban való használatáról az esperes, ill. a szuperintendens jóvoltából rendszerint a szlovák hívők érdekében oldódtak meg. Így 1759-ben Bánócz és Vásárhely református lakosai egyetértettek a lelkész megmaradásáról azzal a feltétellel, hogy vasárnaponként délelőtt szlovákul, délután magyarul fog prédikálni.⁴⁰ Még 1738-ban is járt Gerendára (Gálszécs leányegyháza) a miglészi lelkész, mivel a gálszécsi prédikátor nem tudott jól szlovákul.⁴¹ S végül, 1763-tól már nem az esperes vizítalta a szlovák egyházakat, hanem az általa megbízott szlovák lelkész, 1763-ban Jessenius György és Szabó Dávid.⁴²

Természetesen a szlovák gyülekezetek drámai fogyásának ténye sem kerülhette el az egyház legfőbb képviselőinek figyelmét, akik már a 18. század első felében rámutattak ennek a folyamatnak okaira, amelyeknek elsősorban a szlovák lelkészek hiányát és a gyülekezetek alacsony anyagi színvonalát tartották. Emellett a lakosság migrációja, a földesurak áttérése, és a katolikus egyházat erősítő törvények folytán a rekatolizálás veszélye továbbra is fennállt. Nyilvánvaló, hogy legjobban éppen az egyházkerület peremén és a katolikus plébániák szomszédságában lévő, és naponta

³² KIRÁLY, Péter: i. m., 31. l.

³³ Uo.

³⁴ Uo.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo.

³⁷ Uo.

³⁸ Uo., 51. l.; CSÁJI, Pál: i. m., 12. l.

³⁹ CSÁJI, Pál: i. m., 18. l.

⁴⁰ KIRÁLY, Péter: i. m., 31. l.

⁴¹ Uo., 30. l.

⁴² HARASZY, Károly: i. m., 94. l.

a katolikus hierarchia befolyásának kitett szlovák gyülekezetek voltak veszélyeztetve. A Carolina Resolutio (1731), amely nemcsak a katolikus püspöki egyházlátogatásokat vezette be, hanem egyúttal a leánygyülekezetek igazgatását is nehezítette, még bonyolította a helyzetet. 1764-ben az egri püspök jelentette fel a Helytartótanácsnak a gálszécsi református lelkészt azért, hogy állítólag a filialisokban élő evangélikusokat a református rítusra kényszerítette. Az utána következő kivizsgálás azonban csak azt a gyakorlatot bizonyította be, hogy a gálszécsi református templomot már régóta a mindkét hitvallású protestánsok látogatják.⁴³

Így a Tiszáninneri Egyházkerület vezetésének a többi szlovák gyülekezet elvesztésének megakadályozása érdekében néhány égető problémát meg kellett oldania. Elsősorban kikerülhetetlen volt biztosítani a szlovák lelkészek képzését. További nagy feladatnak bizonyult a megfelelő szlovák egyházi, istentiszteleti és hitoktatói szakirodalom biztosítása. Hasonlóan fontos maradt a szegény szlovák gyülekezetek anyagi támogatása is.

A szlovák lelkészek rendszeres képzésében nagy érdemei Vay Ábrahámnak, az egyházkerület főkurátorának voltak. Vay, aki Vay Adám, II. Rákóczi Ferenc udvari marsalljának unokaöccse volt, nagy népszerűségnek örvendett, s maga is jelentősen támogatta a református egyházat, tisztában volt azzal, hogy éppen a lelkészhiány a sok szlovák gyülekezet elvesztésének egyik fő oka. Ezért 1740 első felében a Sárospataki Kollégium rektorához fordult egy alapítvány létrehozásának ötletével, hogy az a szegény szlovák fiúk tanulását szolgálja. Az alapból fedezik az alumneumi kiadásokat, azzal a feltétellel, hogy a tanulmányaik befejezése után a támogatottak állást fogadnak el valamelyik szlovák gyülekezetben. Még abban az évben létre is jött az alapítvány Vay Ábrahám, Mocsáry Balázs, Lónyay Ferenc s más református nemesek részvételével, s ugyanabban az évben ennek köszönhetően három szlovák fiú el is kezdte tanulmányait a kollégiumban.⁴⁴

A szlovák gyülekezetek rossz anyagi helyzete a lelkészhiány mellett több más nehézséget is okozott az egyháznak. Vay Ábrahámon kívül Csáji Márton szuperintendens is sokszor figyelmeztette a kerületet erre a problémára. Így 1758-ban a szlovák prédikátorok kezdeményezésére kerületi gyűjtést hirdettek a legszegényebb szlovák gyülekezetek, név szerint Vajkócz, Miglész és Jenkócz számára. Már a következő évben a kerületi gyűlésen a vajkóczi lelkész megsegítésére egy alapítványt hoztak létre, amelyben a kerület összes esperessége részt vett.⁴⁵

Csáji Márton szuperintendens a szlovák egyházi szabályok megalkotását és valósi irodalom létrehozását kezdeményezte. 1749-ben körlevelet adott ki a kerület összes parókiája számára, amelyben elrendelte, hogy minden gyülekezetben álljon rendelkezésre számukra érthető nyelven az istentiszteleti rendtartás.⁴⁶ Így a szlovák gyülekezetekben a szlovák Agendát kellett használni. A szlovák és cseh prédikátorok számára készült egyházi szabályokról tesznek említést a kéziratos dokumentu-

⁴³ KIRÁLY, Péter: i. m., 30. l.

⁴⁴ CSÁJI, Pál: i. m., 20-21. l.

⁴⁵ Uo., 18. l.

⁴⁶ Uo., 18. l.; KIRÁLY, Péter: i. m., 15. l.

mok.⁴⁷ Más források is rámutattak a Kis káté szlovák fordítására, s egyéb szükséges szlovák kéziratos vallási irodalom létezésére, mint pl. Miglészen, ahol az esperes 1729-ben dicsért meg egy levitát a mintaszerű vallásoktatásért.⁴⁸

A szlovák reformátusok vallási élete számára más könyvek is fontosak voltak, elsősorban az énekeskönyvek és az imakönyvek. Mivel a század közepéig nem maradtak adatok arról, milyen gyakorlati egyházi irodalmat használtak a szlovák gyülekezetek, csak feltételezni lehet, hogy vagy cseh evangélikus könyvekkel, vagy magyarról szlovákra fordított kéziratos segédkönyvekkel rendelkeztek. Valószínű, hogy a vegyes lakosságú egyházakban magyar irodalmat használtak, amely nagyjából a szlovák hívők számára is érthető volt. A század közepén viszont már napirendre került a legszükségesebb szlovák vallási és egyházi irodalom létrehozása, amit a szuperintendens, a kerületi főgondnok s az egyház más magas tisztviselői is támogattak.

Ez a fontos probléma végül 1750-ben, 1752-ben és 1758-ban oldódott meg a Debrecenben kiadott öt szlovák egyházi könyv kinyomtatásával: *Malí Katechismus to jeszt: Véri kresztjánszkej gruntóvnič islánkov žalosení Fundament (1750)*, *Hlasz pobosnobo spéványa to jeszt Pésnye kresztjánszke na rocsné sjátke, i k jinsím svetim prílesitosztem szporádane (1752)*, *Svetoho Dávída králya a proroka szto i pedžesátz soltári (1752)*, *Radoszsz sértza pobosnobo to jeszt: Modlíbni ranné a vecserne, na jeden tédzeny, i insích málo, v chtorich pobosni tslovek ž duchovnú radoszszu szlúsi Bobu vecsnomu (1758)* a *Agenda ecclesiarum reformatarum to jeszt: Szprava jakbi se malo v eklezijich reformatskich kriszszúz, Kristusovu vetseru vizszubovatz, novich manselov prisabatz, tich chtori prepítuju eccleziju rozžbresovatz (1758)*.⁴⁹

E könyvek szerzői voltak Jessenius György bánóci, Spátzay András rákóczi lelkészek és Rákóczi András rákóczi földesúr. Nevük azonban a könyvek megjelenése idején titokban maradt, és a későbbi kiadásokban sem tüntették fel.

Spátzay András, aki több szlovák gyülekezetben működött (Málcza, Bánócz, Füzessér), lefordította és szerkesztette a *Hlasz pobosnobo spéványa* énekeskönyvet. Neve a könyvben az A.S. betűk mögött rejlik. Ugyanez a monogram a *Radoszsz sértza pobosnobo* imakönyvben egy imánál is fel van tüntetve. Így Spátzay csak egy ima szerzője volt, a többi ima a különböző református lelkészek alkotása. Az imakönyvet összeállította és sajtó alá szerkesztette az N.N. betűkkel megjelölt fordító. Ugyanez a szerző az Agenda fordítójaként is említetik. Arra, hogy az N.N. és az A.S. monogramok mögött Jessenius György és Spátzay András rejlenek, a 18. század második felében az akkori bánóci lelkész (Spátzay utóda) figyelmeztetett, aki arra is rámutatott, hogy a *Dávída králya a proroka szto i pedžesátz soltári* zsolttárfordítást még régebben Rákóczi András fordította le. Viszont ez sincsen a könyvben feltüntetve, s nevét, mint a zsolttárfordítóét, csak temetésén, 1754-ben említette temetési prédikációjában Bányai István. A Rákóczi András által már korábban lefordított Szenczi Molnár Albert zsolttárfordítást Jessenius csak sajtó alá rendezte, és a többi könyvvel együtt adta ki. Máig ismeretlen marad a Kis káté fordítója, legvalószínű-

⁴⁷ Nem egészen helyesen az egyházban a szlovákok mellett a csehek is említettek, akik a 17. század közepén betagozódtak a református egyházba, keleten azonban semmilyen gyülekezetet nem alapítottak.

⁴⁸ Uo., 29. l.

⁴⁹ KIRÁLY, Péter: i. m., 5. l.

nőbb, hogy Jessenius volt az, aki a szlovák gyülekezetekben ugyanúgy ismert, régebbi kéziratok fordításokat is felhasználhatta.⁵⁰

A szerzők nevét a kiadók objektív okokból titkolták el. Jessenius Györgyre a Helytartótanács még 1740-ben bebörtönzési parancsot adott ki, aki utána néhány évig bujdosott azért, mert a néhai cseh testvéregyház morvaországi gyülekezeteit megsegítette.⁵¹ Így a szerzők megemlézése miatt akár az összes könyvet is elkoboztathatták volna. Hasonlóan veszélyes lehetett Rákóczi András nevének felfedése is, aki nemcsak a református egyház jelentős támogatója volt, hanem a híres „rebellis” Rákóczi család utolsó tagja is. Egyébként őt is törvényszék előtt vallatták a katolikus felesége református hitre való áttérése miatt. Ezek az aggodalmak nem voltak alaptalanok, hiszen korábban Debrecenben egy könyv összes példányát elkobozták Rákóczi György fejedelem pozitív megítélése miatt.⁵²

Így világos, hogy a szlovák egyházi könyvek szerzői nem azért maradtak anonimításban, mert az egyházvezetés rossz szemmel nézett a könyvek kiadására. Éppen ellenkezőleg, a szlovák könyvek főszerkesztője, Jessenius György, aki az ungi esperesség jegyzőjeként a szlovák gyülekezetek vizitálásával bízott meg, jó kapcsolatban volt Csáji Márton szuperintendenssel. Rákóczi András úgy, mint Vay Ábrahám, anyagi s más segítséget nyújtott az egyháznak. Nagy érdeme az öt könyv ki nyomtatásában Debrecen városának volt, amely az egyházkerület kezdeményezésére kettőt (*Hlasz pobosného spévanya* és a *Mali katechismus*) saját költségén adott ki. A *Radosztz sertzja pobosnoba* a hívők s főleg a szlovák gyülekezetek nemesinek adakozásából négyszáz példányban nyomtatott ki.⁵³ Nem ismert, hogy ki támogatta a *Svetobo Dávída králya a proroka szto i pédzesatz soltári* kiadását, valószínű, hogy az éppen a fordítója, Rákóczi András volt más nemesekkel együtt. Hasonlóan ismeretlen az *Agenda* kiadója is, lehetséges viszont, hogy maga az egyházkerület finanszírozta.

Az említett öt szlovák (inkább a keleti szlovák dialektusban megírt) könyv kiadása rendkívül fontos volt az egész egyházkerület számára. A következő korszakban, a 18. század második felében szinte napi segédeszközül szolgáltak a lelkészeknek, a hívőknek az istentiszteleteken és a hittanoktatásban, illetve mindenütt és mindennap hitük megtartásában a rekatolizációval való konfrontálódás során.

A református-evangélikus unió

A szlovák reformátusokon kívül viszont más szlovák protestáns lakosság is élt a Tiszáninneni Egyházkerületben. Területén a 16. század végétől a következő század második feléig a szlovák evangélikusok is léteztek, különös együttélésben a reformátusokkal és a református esperesek fennhatósága alatt.

Magyarországon néhány helyen már a 16. század második felétől kísérleteket tettek a közös protestáns egyházszervezeti egységek kialakítására. A legjelentősebb ilyen protestáns egyházi unió a Dunántúlon jött létre Beythe István vezetése alatt (a 16. század 80-as és 90-es éveiben).⁵⁴

⁵⁰ CSÁJI, Pál: i. m., 22-30. l.; KIRÁLY, Péter: i. m., 40-52. l.

⁵¹ Uo., 48-52. l.

⁵² CSÁJI, Pál: i. m., 28. l.

⁵³ KIRÁLY, Péter: i. m., 53-58. l. Feltételezhető, hogy a többi könyv is egyforma példányszámban jelent meg (400).

⁵⁴ ZOVÁNYI, Jenő: *Magyarországi protestáns egyházjörténeti lexikon*. Budapest 1977.

Körülbelül ugyanabban az időben a felső-zempléni evangélikus lelkészek is a református testvéreikkel való unió mellett döntöttek. Ezen a területen még a 16. század közepén is számos lutheri gyülekezet keletkezett a Perényiek, a Drugethek és a Báthoryak birtokain. Mivel Perényi Gábor s más földesurak uradalmikban sokáig gátolták a kálvinizmus terjedését, feltételezhető, hogy a század második felében több helyen megerősödött az evangélikus egyházigazgatás. Így a falusi evangélikus gyülekezetek akkor is megmaradtak a lutheri egyház mellett, amikor földesurak a kálvinizmust fogadták el. Ezek azonban jobbágyaikat nem kényszerítették a kálvini egyházba, hanem akceptálták lutheri hitüket. A legtöbb ilyen szlovák evangélikus gyülekezet a század végén Báthory István országbíró birtokain volt, a varanói és a mogyoróskai uradalomban.⁵⁵

Valószínű, hogy éppen Báthory István lett a fő kezdeményezője a református-evangélikus egyházi uniónak Zemplén vármegyében, amely 1597-ben Sátoraljaújhelyen az esperességi zsinaton kötött meg. A zsinat résztvevői a négy esperes jelenlétében (a zempléni, abaúji, borsodi és ungi) a varanói szlovák lelkészre a Varannó és Mogyoróska környékén lévő evangélikus gyülekezetek igazgatását és ellenőrzését bízták. Ezen a címen a varanói szlovák lelkész attól kezdve a zempléni társesperesi hivatalt viselte. Az első ilyen társesperes (consenior) Mednenszky András volt, és utána ezt a hivatalt az unió megszűnéséig a varanói szlovák prédikátor (káplán) látta el.⁵⁶

A zempléni protestáns unió okai máig nincsenek teljesen tisztázva. A korabeli adatokból csak az derül ki, hogy az ottani evangélikusok tartottak valamitől. Csak találgatni lehet, hogy a kálvinizmus további terjedésétől féltek-e, vagy a saját lutheri egyházszervezeti egységük gyengesége miatt aggódtak. Hasonló helyzetben voltak a Sáros megyei református gyülekezetek is, amelyeket először az öt városi evangélikus esperesség s majd a sáros-szepesi vidéki esperesség igazgattott.⁵⁷

A varanói társesperes fennhatósága alatt lévő körzetbe – az egyházlátogatási jegyzőkönyvek szerint – húsz gyülekezet tartozott: Agyagos (Tót Jesztreb, Merenyik), Mogyoróska (Feketepatak és Mihalko), Tót Izsép (Kvakócz és Tót Kajnya), Sókút (Zamutó), Csáklyó (Vehécz és Komorócz). Valószínűleg ide tartoztak még Nagy Domása, Nagy Dobra, Szacsur és Szécspolyánka.⁵⁸ Természetesen hozzá kell számolni Varannót és leányegyházait, melyek: Varannó, Hosszúmező, Csemernye, Szedliszke, Benkócz és Henczócz.

Az unió több mint hat évtizedig fennállt – a zempléni evangélikusok akkor is ide tartoztak, amikor 1610-1614-ben létrejött az országos á.h. evangélikus egyház –, és csak fél évszázaddal később szűnt meg. 1663 kezdetén a Sáros megyei evangélikus esperesség képviselői többször tárgyaltak Mikolai Hegedűs Jánossal, a varanói szlovák lelkésszel és zempléni alesperessel a fennhatósága alatt álló egyházak elcsatolásáról. A tárgyalások eredményeként 1663 nyarán létrehozott az á. h. evangélikus Sáros és Zemplén megyei esperesség.⁵⁹

⁵⁵ DIENES, Dénes: Református-evangélikus unió Zemplén vármegyében a 16-17. században. In: *Nezameniteľné je dedičstvo otcov...* ACEP X. Prešov 2009: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 173-174. l.

⁵⁶ Uo., 173. l.

⁵⁷ Információk az unióról viszont nem maradtak meg.

⁵⁸ DIENES, Dénes: Református-evangélikus unió, 172. l.

⁵⁹ Uo., 174-175. l.

Így majdnem hetven év után szűnt meg a zempléni protestáns unió, amelynek köszönhetően a Tiszáninneni Egyházkerületben, s ennek keretében a Zemplén megyei esperességben léteztek a felső-zempléni szlovák evangélikusok. Ebben, az akkor egyedülálló együttélésben, a református egyházszervezetben a református esperesek vizitálták gyülekezeteiket, s másképpen is beavatkoztak egyházi életükbe. Ennek ellenére köztük csak néhány, nem súlyos konfliktus akadt. Az erre vonatkozó legtöbb adat a varannói parókiáról származik, ahol a hatáskörökkel kapcsolatban bonyolult esetek adódtak, mivel a református parochusnak alárendelt szlovák káplán egyben a fölötte való társ-esperesi tisztséget is viselte.

A leggyakoribb viszályok a társ-esperes alacsonyabb bevételei, s általában rosszabb anyagi helyzete miatt keletkeztek. A szlovák káplán többnyire a leányegyházakban is prédikált, s így több munkát kellett végeznie, mint a város lelkészének. Ezek a konfliktusok hosszú ideig elhúzódtak, és az egyházi földek újbóli elosztása után sem szűntek meg. Végül 1639-ben a vizitátor átadta a szlovák káplánnak a filiális Varannó és Hosszúmező összes bevételét. Ez viszont csak az ellenreformáció közvetlen térhódítása alatt történt, a szlovák evangélikus templom elkobzása után. Ebben a helyzetben a varannói reformátusok az evangélikusokat gyakran azzal vádolták, hogy a viszályokkal veszélyeztetik a városban a protestánsok helyzetét. További viszályokat szültek az evangélikusok szokásai, mint pl. az alba viselése, ami a reformátusoknál elképzelhetetlen volt.⁶⁰

E viszályok ellenére a református-evangélikus együttélés Felső-Zemplénben, nagyobb konfliktusok nélkül, lényegében békés volt, ami a vallási intolerancia korában nem volt éppen jellemző. Együttal az unió a magyar és a szlovák protestánsok békés, nyugodt együttműködésének példája maradhatott. Ugyanis a zempléni evangélikusok és reformátusok konfliktusait nem a nemzetiségi ellentétek okozták, hanem a korra jellemző lutheri-kálvini ellenségeskedés. Ennek a nyomásnak voltak kitéve a reformátusok néhány Sáros megyei kálvini gyülekezetben. A többnyire szlovák nyelvű sárosi reformátusok gyakran panaszkodtak a vármegyének, és konfliktusaikba nemegyszer a szomszéd Abauj vármegye is beavatkozott.

A szentpéteri földesurak 1644-ben panaszkodtak az ottani református lelkészre, akit tudtuk nélkül I. Rákóczi György fejedelem nevezett ki.⁶¹ A század közepén (1656-1658) két évig volt konfliktus a reformátusok és az evangélikusok között Budamérben.⁶² 1658-ban hasonlóan súlyos viszályba kerültek a református hívők Komlós- Keresztesen és Ásgúton az ottani evangélikus földesurakkal.⁶³ A konfliktus megoldása érdekében a vármegye egy vegyes bizottságot hozott létre, ugyanúgy, mint 1665-ben Kendén.⁶⁴ Még a nagy rekatolizálási hullám bekövetkezése előtt, 1670-ben a vármegye elé került a lapolispataki és az ásgúti reformátusok panaszja, akik az ottani evangélikusokkal nem tudtak megegyezni a közös templomhasználatról.⁶⁵

⁶⁰ DIENES, Dénes: *Zempléni vizitációk*, 30, 112. l.

⁶¹ ŠA Prešov, ŠŽ. 624/8: Vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, 1644. IV. 20.

⁶² ŠA Prešov, ŠŽ. 18/9: Vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, 1657. IV. 10; TÓTH, Sándor: *Sáros vármegye monográfiája III.* Budapest 1912, 242-243. l.

⁶³ ŠA Prešov, ŠŽ. 34/9: Vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, 1658. III. 27.

⁶⁴ ŠA Prešov, ŠŽ. 187/9: Vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, 1665. IV. 15.

⁶⁵ ŠA Prešov, ŠŽ. 236/11: Vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, 12. III. 1670.

A 16-17. században nemcsak Varannó és Mogyoróska környékén, hanem Zemplén vármegye más községeiben is léteztek a szlovák evangélikus gyülekezetek. Nagyon valószínű, hogy a homonnai uradalomban lévő protestáns gyülekezetek nagy része lutheri volt, amire közvetlenül utalhat a vizitációk nyelve, amely – hasonlóan a Varannó környéki egyházak gyakorlatához – nem magyar, hanem latin volt.⁶⁶ Az egyházlátogatások más adatai szerint is feltételezhető a lakosok lutheri vallása. Így 1652-ben, a lyubissei templom leégése után, a meglevő kegytárgyakat Chalupka János varannói alesperes őrizte, s nem volt hajlandó kiadni azokat a zempléni esperesnek.⁶⁷

Ezekből az adatokból azonban nem derül ki sem az unió létezése az ungi esperesség területén, sem a lyubissei vagy más Homonna környéki gyülekezetek lutheri volta. Ugyanis lehetséges, hogy a varannói szlovák prédikátor nyelvi vagy más okokból átvette fokozatosan az összes felső-zempléni szlovák egyház gondozását. A Drugethek jelentős hitterjesztési működésére nézve a homonnai uradalomban inkább a kálvini gyülekezetek feltételezhetőek. Ezeknek az egyházaknak későbbi lutheri jellegét azonban más tényezők is meghatározhatták. A már említett egyházlátogatási jegyzőkönyvekből kitétni, hogy ezek a gyülekezetek nagyon kis létszámmal rendelkeztek, s gyakran a vallási szempontból közömbös hívóik ki voltak téve a római katolikus, a görög katolikus, ill. korábban az ortodox egyház erős befolyásának. Lehetséges, hogy a szlovák lutheri egyházak elszakadása idején a Tiszáninneni Kerületnek sem állt nagyon érdekében e problematikus, életképtelen és szétbomló gyülekezetek megtartása.

Ugyanúgy viszont a varannói alesperes személyisége is jelentős szerepet játszott ebben a folyamatban, aki az észak-keleti szlovák református parókiákra is küldhette a hozzá közel álló evangélikus prédikátorokat. Mivel már néhány évtizeden át igazgatta a felső-zempléni szlovák egyházakat, a tárgyalásokban maga is kezdeményezhette nemcsak a lutheri gyülekezetek elcsatolását, hanem az elnéptelenedett, vallásilag semleges Homonna környéki parókiák elszakítását is.

Kétségtelen, hogy az ungi esperesség más helyein is léteztek az á. h. evangélikus gyülekezetek. Ilyen volt pl. a 17. század második felétől a már említett Pazdics a környező falvak leányegházaival (Sámogy, Krasznócz, Mocsár, Suzha, Lask), s ugyanúgy néhány felső-zempléni egyház, nem messze Varannótól (Kladzány, Kucsin, Alsó Hrabócz, Nagy és Kis Domása). Viszont nem maradtak ránk semmilyen adatok az unióról, amely, a varannói alesperes aktivitásaira nézve, nem is nagyon valószínű. Inkább lehetséges, hogy ezeket a gyülekezeteket a 16. század második felétől is reformátusok lakták, és – hasonlóan a pazdicsi egyházhoz – csak a földesurai akaratából lettek evangélikussá.

Végül 1663-ban a Tiszáninneni Egyházkerület zempléni esperességéből kivált és az á. h. evangélikus Sáros és Zempléni megyei esperességbe betagozódott 38 lutheri gyülekezet Varannó és Homonna környékéről. Ezek az új egyházszerkezeti egységben alakítottak 17 anya- és 21 leányegházat: Szécspolyánka, Szacsur, Lomnicza, Agyagos, Feketepatak, Mihalko, Alsó Hrabócz, Varannó, Henczócz, Szedliszke, Benkócz, Kolcs Hosszúmező, Bosnyicza, Márk Csemernye, Nagy és Kis

⁶⁶ DIENES, Dénes: Református-evangélikus unió, 175. l.

⁶⁷ Református egyház-látogatási jegyzőkönyvek, 254. l.

Domása, Gyapalócz, Kosarócz, Alsó és Felső Szitnicze, Jankócz, Hrubó, Lukacsócz, Zsalobina, Zemplénmátyás, Tavarina, Leskócz, Topolyóka, Hegedűsfalva, Göröginye, Karna, Izbugya, Hosszúmező, Orosz Hrabócz és Tót Kriva.⁶⁸ 1666 előtt a pazdicsi parókia majdnem összes leányegyházával be volt tagolva a Sáros és Zemplén megyei esperességbe, mivel abban az évben már az evangélikus egyházak között említetik.⁶⁹

Az egyházkerületben ezeken kívül még más helyeken is feltételezhetők a szlovák evangélikus gyülekezetek. Ilyenek voltak az Abaúj megyei községek: Bolyár, Lengyelfalva és Ránk, amelyek szintén 1666 előtt be voltak tagolva a Sáros és a Zemplén megyei evangélikus esperességbe.⁷⁰ Az abaúji esperességből azonban semmilyen adat nem maradt az unióról vagy a lutheri egyházak autonóm igazgatásáról.

ABSTRACT

SLOVAK REFORMED PEOPLE IN THE 17TH-18TH CENTURIES

Church historiography has dealt with the question of the Reformation of the Slovaks living in the northern part of Hungary in a rather stereotyped way. The general conclusion was that the Slovaks remained within the frames of Lutheran theology. In contrast to this the present study verifies on the bases of sources that part of the Slovaks living in the eastern counties of Upper-Hungary followed the teachings of the Swiss Reformation. Part of its congregations survived the persecutions by the counter-reformation, although the communities living on the peripheries were lost: they either transmigrated or assimilated in the Catholic communities. In the 18th century the Tiszáninnen Reformed Church District did a lot to develop the native language worship services and the spiritual lives of the Slovak churches.

---

⁶⁸ HÖRK, József: i. m., 290-296. l.

⁶⁹ Uo., 353. l.

⁷⁰ Uo., 290-296. l.